

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

momenten van congruente en gemarkeerde spiegeling een besef ontwikkelt van zichzelf en zich leert te onderscheiden van de ander. De attitude van de therapeut is hierbij belangrijker dan de precieze woorden waarin de patiënt zich gezien en gemarkeerd ziet. De patiënt kan zo bijvoorbeeld ervaren dat de therapeut die zo gehaat wordt, naast de patiënt gaat staan en samen met de patiënt naar zichzelf kijkt, door de ogen van de patiënt. Zo ontstaan er als vanzelf twee realiteiten die langzaam integreren: een van de gehate therapeut die je tekortdoet, en een van de therapeut die oprecht probeert te ervaren en te begrijpen hoe de patiënt diezelfde therapeut ervaart. Target belichtte ook het intersubjectieve proces tussen therapeut en patiënt waarbij het vooral het eigene van de therapeut is dat een rol gaat spelen in de zich herhalende dans tussen therapeut en patiënt. De herhaalde manieren van samenzijn tussen therapeut en patiënt worden verinnerlijkt en gaan deel uitmaken van de zelfervaring van de patiënt. Ook al doe je niet aan zelfonthulling, je laat jezelf als therapeut altijd zien in je manier van reageren. Deze impliciete manier van zijn met de ander, het 'interne werkmodel', kan enkel en alleen veranderen door nieuwe, frequente en individuele ervaringen met een belangrijke ander, zoals met de therapeut in een intensieve hoogfrequente therapie. Met de patiënte van Target ontstonden er voorspelbare manieren van zijn met de therapeut. Daarin speelde humor ook een rol, er was speelsheid in het contact. De patiënte had de neiging Target te idealiseren en daarmee zichzelf te devalueren. Ze kon zeggen: 'You never get depressed!' Waarop Target ironisch zei: 'Certainly not!' Door veel tijd met haar therapeute door te brengen, kon de patiënte iets van de therapeutische relatie internaliseren en werd dit in het impliciete geheugen opgenomen. Target pleit ervoor geen blanco *screen* te zijn, zonder dat dit betekent dat we per se aan zelfonthulling moeten doen. Het gaat niet om de concrete zelfonthulling van de

therapeut, maar om een relatie waarin onze manier van zijn met de ander op een impliciet niveau zichtbaar en voelbaar wordt. 'Being who we are' is net als ademen, je kunt niet doen alsof, vertelde Target ons. In de dans waarin patiënt en therapeut ieder vanuit hun eigen manier van zijn naderbij komen en afstand nemen, 'samen warmer en kouder worden', ontstaan de 'moments of meeting' die zo cruciaal zijn voor het slagen van een behandeling. Ze gaf ons ook nog een belangrijke boodschap mee: je moet van je patiënt houden om hem of haar te kunnen helpen. En even belangrijk: je moet de moed hebben om je door de patiënt te laten beïnvloeden. Wees niet alleen wie je bent, wees ook de persoon die de ander vertrouwen kan. Target eindigde met de poëtische woorden: 'She was listening to me like I was listening to her.'

De morele derde

Verslag van

The moral third — Psychoanalysis, witnessing and repair [Utrecht, 21 april 2015]

SANNE VAN DRIEL

In april dit jaar verdrinken er bijna tweeduizend bootvluchtelingen in de Middellandse Zee. Ik vind dit afschuwelijk, en tegelijk voelt dat leeg en pathetisch, want: wat is mijn betrokkenheid, waaraan kan ik mijn medeleven verbinden?

Dit is een grote vraag die een moreel appel op ons doet, maar die om meer vraagt dan een individualistische morele benadering. De vraag is niet of ik iemand uit het water red als ik hem zie verdrinken; de vraag is ook niet in hoeverre ik als omstander, Europees burger met een verblijfsvergunning en een huis, indirect medeschuldig ben. De vraag is wat ervoor nodig is om een situatie te creëren waarin de pijn van de ander en het geweld dat haar of hem is aangedaan

erkend worden, zonder in een moreel discours van schuld en slachtofferschap te vervallen, of een juridisch discours dat draait om feiten in een coherent verhaal en dat degene die 'gehoord' wordt onder verdenking stelt.

In april vindt ook, tegelijkertijd, een conferentie plaats over de vraag naar de positie van omstanders die getuige zijn van het lijden van de ander die zich in een geweldadige situatie bevindt. De conferentie draait om de positie van 'de morele derde', een begrip dat refereert aan dat wat nodig is om te ontsnappen aan het dualisme van schuld en slachtofferschap in situaties waarin sprake is van lijden en geweld.

De praktiserend psychoanalytica en sociaal denker Jessica Benjamin vormt in de woorden van filosoof en Benjamin-enthousiasteling Harry Kunneman 'de ziel van de conferentie' *The moral third — Psychoanalysis, witnessing and repair*. Benjamin verbindt in haar werk feministische theorie, kritische theorie en theorieën over intersubjectiviteit aan psychoanalyse. Haar werk is dan ook van betekenis op zowel sociaal-theoretisch en klinisch als op maatschappelijk en persoonlijk niveau. In de lijn van haar werk is de bijeenkomst, georganiseerd door de Stichting Waardenwerk in samenwerking met de Universiteit voor Humanistiek en de Stichting Psychiatrie en Filosofie, een 'intercourse across disciplines'. Dit geldt zowel voor de inhoudelijke invulling van het congres als voor de bezoekers, waaronder psychoanalytici, therapeuten, filosofen, studenten humanistiek en maatschappelijk werkers.

Het gevoel te falen als getuige is, zo benadrukt Benjamin in haar lezing *The discarded and the dignified — From the failed witness to 'you are the eyes of the world'*, een centraal onderdeel van trauma.² Getuigen betekent hier: (mede)delen wat je gezien en meegemaakt hebt. Zoals Benjamins naamgenoot Walter schreef over het trauma van de Eerste Wereldoorlog: 'Had men, toen de oorlog voorbij was, niet gemerkt dat de mensen verstomd van het slagveld terugkeerden?

Niet rijker — armer aan mededeelbare ervaring.'³

Jessica Benjamin vertelt in haar lezing over een eigen ervaring: terwijl bombardementen plaatsvinden in de Gazastrook, ligt zij op het strand in Florida. Ze heeft zojuist met een bevriende collega die daar woont gesproken, die haar hoorbaar aangedaan verteld heeft dat de situatie verschrikkelijk is. Op het strand kijkt ze om zich heen en merkt dat ze een speciale vorm van dissociatie ervaart: ze is buiten zichzelf, de beschermende muur van haar identiteit is afgebrokkeld, en ze voelt zich niet thuis op deze plek van witte mensen die in veiligheid verkeren. Zij hebben niet gezien en meegemaakt, wat zij heeft gezien en meegemaakt. Een vreemde ervaring, want Benjamin is zélf wit, verkeert in veiligheid en heeft in feite niets gewelddadigs meegemaakt. Ze is in haar medeleven echter helemaal bij de ander en treedt als het ware buiten haar lichaam. Is dit nu geen voorbeeld van het medelijden dat Nietzsche zo verafschuwde, louter een verdubbeling van lijden die ons zwakker maakt in plaats van krachtiger, waarin de wil tot macht onder het mom van morele verhevenheid zich tegen onszelf keert? Ik denk van niet. Dit is geen voorbeeld van hoe Benjamin zich terugtrekt in morele superioriteit; het is een voorbeeld van een ervaring van plaatsvervangend trauma, een ervaring van de onmogelijkheid ervaringen te delen in een omgeving die, zoals Benjamin stelt, wegkijkt, niet alleen van het lijden, maar ook en vooral van het geweld. Dit wegkijken is niet iets dat alleen anderen doen, we schermen ons ook af voor de pijn die we zelf voelen en anderen aandoen. Het falen bestaat erin dat het zelf zich splitst en de twee helften niet met elkaar kunnen leven. Het falen betreft het niet bereiken van de positie waarin zowel de kwetsbaarheid als de in potentie gewelddadige kracht in jezelf en de ander kan bestaan, waarin de spanning tussen zelf en ander, zowel in jezelf als in de relatie, kan worden (uit)gehouden, zodat twee kunnen bestaan. De ervaring van mislukt getuigen legt bloot dat het onder-

scheid tussen zelf en ander, gekwetste en agressor, niet strikt te maken is en dat een derde nodig is om te ontsnappen aan, in nietzscheaanse termen, de strijd-tegen waarin van elkaar verschillende krachten niet worden vermeerderd of versterkt, maar vernietigd.

In haar lezing stelt Benjamin de vraag naar de mogelijkhedenvoorwaarden van de positie van de morele derde. De notie van 'de derde', geïntroduceerd door Lacan, is voor hem datgene wat voorkomt dat de relatie tussen twee instort, ofwel door een opgaan in elkaar dat verschil elimineert, of door een polarisatie waarin de één domineert en de ander zich onderwerpt. Anders dan Lacan, die de positie van derde koppelt aan de Wet van de Vader (het incestverbod dat de symbiotische moeder-kinddyade doorbreekt), koppelt Benjamin de positie van de derde aan de moeder die de spanning tussen haar verlangen en de behoeften van het kind vasthoudt.⁴ De strijd-tegen, tussen twee, dader en slachtoffer, functioneert onder het principe 'Er kan er maar één leven', wat ook vertaald kan worden als 'Alleen mijn lijden telt'. Voor Benjamin is de morele derde een psychische capaciteit om twee te kunnen laten bestaan onder het principe: iedereen moet kunnen leven.

Noten

- 1 Benjamin verwijst hier naar Primo Levi.
- 2 Benjamins lezing is gebaseerd op haar gelijknamige artikel uit 2014 dat online te raadplegen is op www.publicseminar.org/2014/12/the-discarded-and-the-dignified-parts-1-and-2/#.vrititysXpu.
- 3 W. Benjamin (1936). *De verteller — Beschouwingen bij het werk van Nicolai Leskov* (vert. H. Bloemen). Deze tekst is ook online te vinden op www.ny-web.be/untimely-meditations/de-verteller-beschouwingen-bij-het-werk-van-nicola.html.
- 4 Benjamin wijst op dit verschil in positie ten opzichte van Lacan in een lezing uit 2007, *Intersubjectivity, thirdness and mutual recognition*, gegeven aan het Institute for Contemporary Psychoanalysis in Los Angeles.

Babelse toestanden

Verslag van

Beyond Babel? Sameness and otherness
[Berlijn, 26-28 juni 2015]

MAX GÜLDNER

Eind juni vond in Berlijn het driedaagse congres van de European Federation of Psychoanalytic Psychotherapy (EFPP) plaats met de intrigerende titel *Beyond Babel — On sameness and otherness*. Iedereen heeft wel eens het Bijbelse verhaal over de toren van Babel gehoord (Genesis 11:1-9), waarin God de mensheid straft voor haar hoogmoed en toren tot aan de hemel te willen bouwen, en spraakverwarring zaait. Zo verspreidde God de mensen over de aarde en werd de bouw van de toren gestaakt.

Mijn verwachtingen voor het congres waren hooggespannen. De preconferentielezing op donderdagavond door Jan Phillip Reemtsma, een bekende Duitse filosoof en taalwetenschapper, had een hoog filosofisch gehalte. Hij verbond de verschillende lagen van het menselijke 'begrijpen', dat niet alleen betrekking heeft op het begrijpen van onze eigen taal of die van een ander, maar ook op het begrijpen van menselijke intenties, op het doen en laten van de ander, inclusief diens binnenwereld. Voor het laatste gebruikte hij het woord 'Verständnis', vertaald als 'sympathetic form of understanding'. Wij zouden zeggen: 'begrip hebben'. Hierin schuilt zowel een zekere mate van verbondenheid als ook een zekere afstand. De binnenwereld van de ander is diens binnenwereld en niet de mijne. Wordt in de therapeutische relatie 'het begrip hebben voor' te intens ervaren, dan wordt de therapeutische situatie een folie à deux.

Vrijdag, tijdens de officiële opening van het congres, heette Anne-Marie Schlösser, president van de EFPP, de deelnemers welkom in tien verschillende talen en benadrukte ze dat 'slecht Engels' beter is dan elkaar hele-